

ŽELJEZNODOBNA I ANTIČKA NASELJA PODNO VELEBITA

MIROSLAV GLAVIČIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC:903+904|(497.13)
Stručni članak
Professional paper

Primljeno: 1992-11-06
Received

Prostor podno planine Velebit, čije se naseljenje arheološki obrađuje za razdoblje željeznog doba i antike, čini se kao oštro odijeljena cjelina koju zatvaraju planinski masiv Velebita i Kvarnerski otoci. Arheološki nalazi i na njima utemeljene spoznaje dokazuju da je taj prostor sastavni dio jadranskog etničkog i kulturnog prostora. Luke podno Velebita i planinski prijevoji bili su prirodni put kojim se od prapovijesti odvijala trgovina i migracije ljudi i kultura.

Tijekom željeznog doba na prostoru podno Velebita razvijaju se u blizini mora i na prirodnim uzvišenjima gradinska naselja (34). Neka od njih postaju upravna, vjerska i gospodarska središta plemenskih zajednica (*civitates*) koja već od 4. st. prije Krista spominju pisani izvori. U rimsko doba te *civitates* postaju žarišta romanizacije za obalni prostor i prekovebitsku unutrašnjost. Početkom 1. st. poslije Krista kao urbanizirana i romanizirana središta (*oppida civium Romanorum*) dobivaju u vrijeme careva Augusta i Tiberija municipalni status koji je potvrđen epigrafičkim nalazima. Idući od SZ prema JJ to su: *Senia* (Senj), *Lopsica* (Sv. Juraj), *Oriopla* (Stinica), *Vegium* (Karlobag) i *Argyruntum* (Starigrad - Paklenica). Pronađeni arheološki nalazi svjedoče o njihovu prosperitetu i određenom blagostanju njihovih stanovnika od 1. do 4. st. poslije Krista. O njihovoj sudbini tijekom kasne antike i ranoga srednjeg vijeka, kada dolazi do njihove propasti, znade se vrlo malo.

Prostor podno Velebita koji se arheološki obrađuje u ovom radu, odnosno prostor između grada Senja na sjeverozapadu i Masleničkog ždrila na jugoistoku (cca 140 km), pripada primorskom obronku Velebita ili podgorskoj zaravni (Podgorje).¹ Siromaštvo vegetacije i obradive zemlje uzrokovano građom tla (bezvodni vapnenac) i lošom klimom (sušna ljeta i vjetrovite zime), razlozi su zbog kojih je ovaj prostor izrazito pasivan i nepovoljan ne samo za privređivanje nego i kao trajno obitavalište ljudi.

¹ Podgorje završava u prostranoj sjevernodalmatinskoj zaravni u koju je usječen kanjon rijeke Zrmanje, dakle nastavlja se i dalje od Masleničkog ždrila, ali se ovdje taj jugoistočni velebitski prostor ne obrađuje. Ono što znamo o njemu nedostatno je za ozbiljnije zaključke pa je postalo uobičajeno da se u literaturi ne obrađuje s ostalim Podgorjem. Podaci kojima raspoložemo samo su sporadično navedeni u literaturi. I zemljopisni položaj ovoga kraja poseban je i čini se da više pripada sjevernoj Dalmaciji nego Velebitu.

Dodajući ovom i činjenicu da se nisu vršila opsežnija arheološka istraživanja, moglo bi se zaključiti kako je ovaj prostor gotovo sterilan u arheološkom pogledu. Međutim, podaci prikupljeni stručnim obilaskom terena, slučajni nalazi te manja sondažna i zaštitna iskopavanja na nekoliko lokaliteta, mijenjaju takvu predodžbu. Nepobitno je dokazano da je čovjek od svog prvog naseljenja nalazio između kamenih litica dovoljno životnog prostora i dobara dostatnih za život do danas.²

Ovaj rad pokušava dati potpuniju sliku naseljenja podvelebitskoga prostora u željezno doba i staviti je u pravilan odnos spram naseljenja tog prostora u razdoblju antike,³ koji, baštineći tekovine željeznodobne kulture i dodajući nova svekolika općedruštvena dostignuća, postaje dijelom velike i sjajne rimske provincijalne kulture sve do njena kraja.⁴

Željeznodobna naselja

Kulturno razdoblje željeznog doba na području Liburna, kojemu pripada i naš prostor,⁵ počinje nakon trećeg vala panonsko-balkanskih seoba krajem 10. ili

² Prvi tragovi boravka ljudi i naseljenja na ovom prostoru pripadaju razdoblju mezolitika i otkriveni su godine 1984, kada su izvršena istraživanja u Vaganačkoj pećini (karta I, br. 34). Materijal izdvojen u kulturnim slojevima Vaganačke pećine te drugi nalazi dokazuju da od razdoblja mezolitika pa sve do danas postoji kontinuitet naseljenja podvelebitskog prostora. Vidi: S. F o r e n b a h e r - P. V r a n j i c a n, "Vaganačka pećina", *Opis cvla archaeologica* (dalje: *OA*), 10, Zagreb 1985, str. 1-21.

³ Budući da za podvelebitski prostor još uvijek ne postoje relevantni arheološki izvori koji bi točnije prikazali nastavak života i naseljenje ovoga prostora tijekom kasne antike i ranoga srednjeg vijeka, cjelovitu arheološku obradu ostavljamo za neku drugu priliku, kada ćemo za to imati sigurne i arheološki dokumentirane podatke.

⁴ Tekovine rimske provincijalne kulture, uz ranije prapovijesne, osjećale su se i odražavale u načinu života i gospodarstvu podvelebitskog čovjeka, u manjoj ili većoj mjeri, sve do trenutka kada su, ne tako davno, ustupile svoje mjesto naprednoj modernoj civilizaciji kakvu danas poznajemo.

⁵ Zbog slabe istraženosti još nismo u mogućnosti odgovoriti na pitanje da li su, ili nisu, Japodi u određenom vremenu držali dio juždranske obale. Ako jesu, to bi bio upravo ovaj podvelebitski prostor, ili jedan njegov dio, a što je u izravnoj svezi s ubikacijom rijeke Telavij, odnosno Tedanij, koja se, ovisno o autoru, identificira sa Zrmanjom ili Zrnovnicom. O tome vidi: S. Č a č e, "Položaj rijeke Telavija i pitanje japodskog primorja", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 27(14), Zadar 1988, str. 65-92. i M. K o z l i č i ć, "Ušće rijeke Tedanija (Ptol. II 16,2)", *Senjski zbornik* (dalje: *Senj. zb.*), 9, Senj 1981-82, str. 15-32. Pitanje utemeljeno na vijestima Strabona i Plinija na današnjem stupnju istraženosti nije moguće razriješiti, premda neke povijesne i kulturne prilike upućuju na opravdanost ovih podataka. I jedna i druga teza imaju svoje razloge i zagovarače. Ovoga puta se odlučujemo da podvelebitski prostor uvrstimo u prostor liburnske kulture željeznog doba, ali ni druga teza ne bi bila nimalo iznenađujuća.

početkom 9. st. prije Krista. Posljedice toga su nove migracije i miješanje stanovništva te prekid u razvoju prethodne faze. Početkom željeznog doba završeno je narodnosno i kulturno oblikovanje Liburna koji, zadržavajući opća svojstva u naseljavanju, sahranjivanju i pojedinih vrsta proizvoda, nastavljaju samostalan razvoj svoje posebne kulture izrastajući u snažnu pomorsku i trgovačku silu na Jadranu sve do konačne rimske prevlasti.⁶

Liburnskoj kulturi željeznog doba podno Velebita pripada 34 gradinskih i jedno pećinsko naselje, dvije nekropole, petnaestak kamenih gomila, više slučajnih nalaza nakita te više ostava i pojedinačnih nalaza novaca.

Osnovni oblik naselja (karta I, br. 1 - 37) kroz čitavo vrijeme trajanja liburnske kulture željeznog doba na ovom području predstavljaju gradine.⁷ Dosad ih je otkriveno 34 i pokazuju iste opće značajke kao i ostale gradine liburnskog područja.⁸ Smještene su na prirodno dobro zaštićenim uzvišenjima, na povoljnim strateškim i komunikacijskim položajima u blizini mora, luka, zaljeva, polja i izvora vode. Radi lakše obrane opasane su kružnim suhozidnim bedemom (jedan ili više). Na pristupačnijim stranama bedemi su širi i viši, a na nepristupačnim redovito su slabiji ili ih nema, što je pak ovisilo o njihovoj strmini. Njihova prvobitna visina i širina nije nam poznata, a danas su sačuvani u obliku urušenog nasipa različitih visina i širina. Najbolje su sačuvani bedemi gradine Klačnice iznad Jablanca (karta I, br. 12) koja je, iako smještena na brdu koje je sa svih strana

⁶ Za liburnsku kulturu željeznog doba vidi: Š. B a t o v i ć, "Iz ranog željeznog doba Liburnije", *Diadora*, 1, Zadar 1960; I s t i, "Pregled željeznog doba na istočnoj jadranskoj obali", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 58, (1966), Split 1973; I s t i, "Ostava iz Jagodnje Goranje u okviru zadnje faze liburnske kulture", *Diadora*, 7, Zadar 1974; I s t i, "Problemi kulture željeznog doba na istočnoj jadranskoj obali", *Materijali SADI*, 12, Zadar 1976; I s t i, "Kultura starih Liburna", *Dometi*, 15, 12, Rijeka 1982; I s t i, "Liburnska grupa", *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, 5, Sarajevo 1987.

⁷ Za ubikaciju liburnskih naselja na primorskom obronku Velebita vidi: A. G l a v i ć i ć, "Arheološki nalazi iz Senja i okolice, I" (dalje: "Arheološki nalazi ... I"), *Senj. zb.*, 2, Senj 1966, str. 384-388; I s t i, "Arheološki nalazi iz Senja i okolice, III" (dalje: "Arheološki nalazi... III"), *Senj. zb.*, 4, Senj 1970, str. 48, sl. 20, str. 49, sl. 21, str. 63, sl. 28; V. M i r o s a v l j e v i ć, "Gradine i gradinski sistemi u prethistorijsko i protohistorijsko doba", *Arheološki radovi i rasprave JAZU* (dalje: *ARR JAZU*), 7, Zagreb 1974, str. 271; Š. B a t o v i ć, "Caractéristiques agglomérations fortifiées dans la région des Liburniens", *Glasnik Centra za balkanološka istraživanja*, 15/13, Sarajevo 1977, str. 201-225, karta 1; I s t i, "Liburnska grupa", *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, 5, Sarajevo 1987, str. 299, karta 2; D. G l o g o v i ć, *Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu. Hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci*, Monografije, 1, Zavod za arheologiju JAZU, Zagreb 1989, str. 3-5, sl. 1.

⁸ Niti na jednoj gradini do sada nisu vršena opsežnija istraživanja, ne postoje ni tlocrti, pa se o njima može govoriti samo na temelju izvještaja u literaturi i zabilježaka s terena. Neke od gradina samo su spomenute u literaturi na temelju naziva ili iskaza starosjedilaca. Gradinska naselja Gredina - Ažić Lokva i Kresasta punta - Lukovo Šugarje (karta I, br. 8 i 18) do sada nisu zabilježene.

izuzetno nepristupačno, ograđena bedemom širine oko 2 m i visine preko 2 m (današnje stanje).⁹

Oblik gradina je prilagođen položaju pa su tako najčešće kružnog, polukružnog ili sličnog tlocrta.¹⁰ Od ovih uobičajenih tlocrtnih oblika odstupa gradina Klačnica koja zbog smještaja na zaravnjenom platou brda ima približno pačetvorinasti oblik.

Gradina Jablanova iznad Rače (500 m južno od Sv. Jurja) i Velika i Mala gradina "Sv. Trojica" iznad Šibuljine pripadaju tipu dvojnih gradina (karta I, br. 4 i 20).

Pojedine se gradine ističu svojom veličinom, što ovisi o njihovu položaju i društveno-gospodarskom značenju, i najvjerojatnije su upravna, vjerska i gospodarska središta šire okolice. Ta pojava je ustanovljena i na ostalom liburnskom području. Oko središta se grupira niz drugih manje važnih i manjih gradina koja čine jednu teritorijalnu zajednicu. Osim veličine gradina pri određivanju općinskih središta veliku pomoć nam pružaju podaci grčkih, rimskih i kasnijih zemljopisaca i povjesničara u čijim se djelima spominju kao važni liburnski gradovi *Senia*, *Lopsica* (*Alòupsoi*, *Puplisca*), *Ortopla* (*Ospela*), *Vegium* (*Bigi*) i *Argyruntum*. Osim ubikacije ovih središta na područje današnjeg Senja, Sv. Jurja, Stinice, Karlobaga i Starigrada - Paklenice, zbog nedovoljne istraženosti ne možemo odrediti granice njihova prostiranja, broj naselja koji je činio pojedinu zajednicu ili promotriti odnose i organizaciju unutar zajednice. Imena ostalih zajednica kojih je moralo biti još, a koja se u rimsko doba ne razvijaju u značajnije centre, ostala su nam nepoznata.

O organizaciji naselja i načinu života na gradinama ovog područja možemo govoriti samo na temelju danas vidljivih ostataka. Najviši dio gradine ograđen je suhozidnim bedemom, koji je uz obrambenu mogao imati i neku kultnu funkciju (Kuk - Senj, Kresasta punta - Lukovo Šugarje).¹¹ Za stanovanje su obično korišteni pitomiji, zaštićeni od vjetera i sunčani obronci ili umjetno podizane terase

⁹ A. G l a v i č i ć, "Arheološki nalazi ... I", *Senj. zb.*, 2, Senj 1966, str. 396.

¹⁰ Za opise gradinskih naselja vidi: A. G l a v i č i ć, "Kulturno-povijesni vodič po Senju", *Senj. zb.*, 1, Senj 1965, str. 311, na priloženoj topografskoj karti br. 144; I s t i, "Arheološki nalazi... I", *Senj. zb.*, 2, Senj 1966, str. 391-399; I s t i, "Arheološki nalazi iz Senja i okolice, II" (dalje: "Arheološki nalazi... II"), *Senj. zb.*, 3, Senj 1967-68, str. 8, 30-34; I s t i, "Izvještaj III. naučne ekscurzije u sjeverni i srednji Velebit", *Senj. zb.*, 3, Senj 1967-68, str. 392-393; I s t i, "Arheološki nalazi iz Senja i okolice, VI" (dalje: "Arheološki nalazi... VI"), *Senj. zb.*, 10-11, Senj 1984, str. 7-23; Š. B a t o v i ć, "Ostaci nastambi željeznog doba na našem primorju" (dalje: "Ostaci nastambi..."), *ARR JAZU*, 10, Zagreb 1987, str. 106, T. VII/1.

¹¹ Na vrhu gradinskog naselja Kresasta punta - Lukovo Šugarje, koje je bilo ograđeno suhozidnim bedemom (akropola), pronađen je u iskapanom materijalu za kratko vrijeme 191 ulomak željeznodobne tzv. gradinske keramike.

(Kuk - Senj, Golubić grad - Starigrad Senjski, Gradina - Donja Prizna, Kresasta punta - Lukovo Šugarje). Razvojem naselje je postupno silazilo u podnožje gdje se razvijaju podgrađa kao što je to slučaj u Senju i Sv. Jurju.

Namjena svih gradina nije ustanovljena. Veće gradine su trajno naseljene, neke povremeno kao sezonska naselja (Gradina na Malom Rujnu), a neke su služile za zbjeg (Klisa kod Lukova) ili kao mjesta za izviđanje (gradina na rtu Čelinka između uvala Žrnovnice i Duboke južno od Sv. Jurja).

Ulazi u naselja nisu se mogli sa sigurnošću ustanoviti, najvjerojatnije su se nalazili na pristupačnijim stranama, o čemu donekle svjedoče veće hrpe kamenja kružnog oblika koje bi mogle predstavljati pojačanje za obranu ulaza na dijelu jednostavno prekinutog bedema.

Ostaci kuća (nastambi) dadu se primijetiti na obroncima zaklonjenim od bure i izloženim suncu uz bedem (Dračevac - Jasenice)¹² ili umjetno podizanim terasama. Njihovi ostaci su u obliku pačetvorine građene tehnikom suhozida.

Rimskom prevlašću na nekim se gradinama život nastavlja do u kasni srednji vijek, o čemu svjedoče ostaci rimske i srednjovjekovne keramike, te ostaci utvrda kao npr. na Gradini u Donjoj Prizni.

Zasad jedino pećinsko naselje ovog razdoblja na podvelebitskom području je Vaganačka pećina (karta I, br. 34).¹³ Prema ostacima keramike može se zaključiti da se u Vaganačkoj pećini odvija život u prvim fazama želznog doba, kada je napuštena kao trajno naselje. Njeni stanovnici najvjerojatnije osnivaju novo naselje gradinskog tipa uz neko pogodno obližnje kraško polje (možda baš Gradinu na Velikom Rujnu) ili se spuštaju do mora na područje Starigrada - Paklenice. Pećina je mogla poslužiti za zbijeg u slučaju kakve opasnosti, a možda je već ranije služila samo kao sezonsko naselje što se za sada ne može utvrditi.

Možda je i Modrića pećina kraj Rovanjске (karta I, br. 29) služila kao naselje u početnim fazama ovog razdoblja.¹⁴ U njoj su pronađeni ulomci željeznodobne keramike, ali vjerojatnije je da je služila kao utočište u slučaju opasnosti stanovnicima neke od obližnjih gradina.

Na podvelebitskom prostoru dokumentirana su i dijelom istražena dva groblja na ravnom, i to na brdu Klačnica iznad Jablanca i u podnožju Gradine kod zaseoka Kneževići na Malom Libinju. Sudeći prema nalazima materijalne kulture, možemo pretpostaviti postojanje željeznodobnih nekropola i u: Sv. Jurju na južnoj strani Gradine, položaju Dražice sa sjeverne strane Gradine i oko 500 m sjevernije

¹² Š. B a t o v i ć, "Ostaci nastambi...", *ARR JAZU*, 10, Zagreb 1987, str. 106.

¹³ S. F o r e n b a h e r - P. V r a n j i c a n, "Vaganačka pećina", *OA*, 10, Zagreb 1985, str. 7, 13-14.

¹⁴ R. J u r i ć, "Modrića pećina", *Arheološki pregled*, 26/1985, Ljubljana 1986, str. 278.

u predjelu Otinja, Senju na položaju Štela, Starigradu - Paklenici na mjestu rimske nekropole.

Na Klačnici (karta I, br. 12) su vršena manja istraživanja nekropole i to izvan perimetralnog zida naselja na južnoj strani.¹⁵ Iz izvješća istraživača ne možemo dobiti podatke o njenoj veličini i broju istraženih grobova. Na temelju opisa može se zaključiti da su grobovi ležali jedan do drugoga pri površini ili su ukopani na dubini 0,5 m. Grobovi su izrađeni u obliku kamene škrinje pačetvorinskog oblika od većih kamenih ploča ili u kombinaciji kamenih ploča i nepravilnog kamenja.

Pokapanje se vršilo isključivo inhumacijom, i to u zgrčenom položaju na lijevi ili desni bok.

Istraživanjem ili otkupom sakupljeno je više desetaka komada brončanog nakita, od kojih neki pripadaju tipičnim oblicima nakita faza I i IIa liburnske kulture željeznog doba te na taj način i datiraju ovu nekropolu u 9. i 8. st. prije Krista.

Zbog nejasnih podataka iz literature i vrijednosti nalaza nužna je revizija i daljnje istraživanje ove, po svemu sudeći, vrlo važne nekropole.

Druga sigurno utvrđena nekropola na ravnom nalazi se u podnožju zapadnog obronka Gradine i poviše kuća Kneževića na Malom Libinju (karta I, br. 33).¹⁶ Zaštitnim iskopavanjem otvorena su samo dva najugroženija groba uz put. Na temelju nalaza grobovi se datiraju u razdoblje oko godine 500. prije Krista.

Ulomci keramike najbrojnija su skupina nalaza. Najveća količina keramike nalazi se na gradinskim naseljima. Uglavnom su to usitnjeni i atipični ulomci na temelju kojih se mogu odrediti samo neka opća svojstva. Najčešće se nalaze na terasama i u podnožju gradina, što je i razumljivo budući da su zbog atmosferskog djelovanja i erozije zemljišta na ovim mjestima redovito sačuvani najdublji kulturni slojevi.

Na samom vrhu (akropoli) gradinskog naselja Kresasta punta u Lukovu Šugarju (karta I, br. 18) registriran je relativno velik broj ulomaka keramičkog posuđa, grublje i finije izrade, koje je na svjetlo dana izašlo prekopavanjem (polaganje cijevi) od strane bivše JNA. U izbacanom materijalu pronađeni su keramički ulomci, koji prema svojoj fakturi i oblicima odgovaraju poznatoj

¹⁵ S. L j u b i ć, "Jablanac", *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* (dalje: *VHAD*), 11, Zagreb 1889, str. 105; J. B r u n š m i d, "Groblje bronsanoga doba na Klačnici kod Jablanca (Kotar Senj)", *VHAD*, n. s., sv. 5, Zagreb 1901, str. 53-59.

¹⁶ A. G l a v i č i ć, "Arheološki nalazi... VI", *Senj. zb.*, 10-11, Senj 1984, str. 7-10.

željeznodobnoj ili tzv. gradinskoj keramici.¹⁷ Zanimljiv je taj relativno velik broj ulomaka na samom vrhu naselja (primijećeno i na drugim gradinama), jer upućuje možda na neki ritus kultnog razbijanja posuđa. Očevid je izvršen 1989, ali zbog blizine vojnog objekta ne i detaljan. Stoga bi bilo poželjno u što skorije vrijeme izvršiti sondažno istraživanje, to više što su relativno dobro sačuvani bedemi i zide terasa koje se pružaju obronkom prema moru.

Na ostalim gradinama pronađena keramika, kao i malo prije spomenuta, izrađena je od gline pomiješane sa zrcima kalcita i obično je tamnosmeđe boje ili u sličnim nijansama. Ulomci keramike obično pripadaju posuđu grube izrade korištenom u svakodnevnoj uporabi, a vrlo su rijetki komadi bolje izrade.

Željeznodobna keramika iz Vaganačke pećine potvrđuje nam već poznate oblike posuđa liburnske kulture željeznog doba.

Do sada na ovom području nisu pronađene posude tzv. japiške i daunske vrste importirane iz jugoistočne Italije. Isto tako nisu poznati ni primjerci venetskih posuda ili keramike uvažane posredstvom Grka.

Grupni i pojedinačni nalazi novca iz Senja, Sv. Jurja, Cesarice i Karlobaga, iz razdoblja od 4. do 1. st. prije Krista, posvjedočuju gospodarsku moć i razgranate trgovačke veze s okolnim (jadranskim) prostorom.¹⁸

Antička naselja

Već početkom 2. st. prije Krista, osobito nakon osnivanja naseobine rimskih građana kolonije u Akvileji godine 181. prije Krista, i naš prostor ulazi sve više u interesnu sferu Rimljana. Trgovačke veze s talijanskom obalom Jadrana i mediteranskim lukama postoje i prije, što je potvrđeno nalazom grčkih, numidskih i rimskih republikanskih novaca, ali od utemeljenja Akvileje sve više sjevernoitalskih trgovaca dolazi u naše krajeve, gdje osnivaju svoja naselja i emporije.

Kao trgovačke baze koriste se najprije Kvarnerski otoci, ali ubrzo i veće

¹⁷ Od ukupnog broja, 28 ulomaka pripada finoj keramici crne boje, a 163 ulomka srednje i grubo pečenoj keramici smeđe (tamnosmeđe, svijetlosmeđe, crvenkastosmeđe) boje. Od oblikovnih dijelova posude ustanovljeno je: 12 ručki, 36 oboda, 6 dna, 7 ramena te 11 ukrašenih ulomaka. Pronađeno je i 16 komada životinjskih kostiju i 6 komada životinjskih zubi.

¹⁸ Za nalaze novca vidi: I. V. Ž a n i ć, "Opis antiknih novaca nađenih malo ne isključivo na hrvatskom tlu", *Program Kr. male realne gimnazije u Senju*, Senj 1888/89; B. Z m a j i ć, "Nalazi antiknog novca na području grada Senja godine 1955-56", *Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske*, god. 5, br. 6, Zagreb 1956; Z. D u k a t - I. M i r n i k - J. N e r a l i ć, "Numizmatičke vijesti iz Senja i okolice, II", *Senj. zb.*, 10-11, Senj 1984; E. P e g a n, "Najdba numidijskih novcev iz okolice Obrovca u srednji Dalmaciji", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 61, Split 1959.

civitates - središta plemenskih zajednica - podno Velebita koja postaju žarišta romanizacije kako za prostor uz more tako i za prekovelebitski japodski prostor. Proces infiltriranja italskog stanovništva, koje su činili trgovci, brodari i drugi poduzetnici, u središta plemenskih zajednica ovoga prostora morao je biti završen već sredinom ili najkasnije u drugoj polovici 1. st. prije Krista, jer u vrijeme careva Augusta ili Tiberija naše *civitates* postaju upravno i pravno rimski gradovi u rangu municipija. Razlozi ovome su isti oni kao i ranije kada se pojedine željeznodobne gradine izdvajaju i postaju pravna, vjerska i gospodarska središta svojih zajednica; povoljna luka i zaklonište za brodove te smještaj podno velebitskih prijevoja kojima su od starine vodili prirodni putovi s obale prema unutrašnjosti kontinenta, i obrnuto, omogućili su razvoj trgovine, koja je temelj gospodarskog razvitka naših podvelebitskih antičkih naselja. Njihovi stanovnici, poglavito domaći povlaštene i romanizirani sloj, Italici i drugi doseljenici iz udaljenih prostora Carstva, živjeli su, kako svjedoče arheološki nalazi, u određenom blagostanju u razdoblju antike upravo zahvaljujući dobrim uvjetima koji su poticali i omogućavali razvoj trgovine.

Važnost naselja podno Velebita dokazuje se njihovim spominjanjem u djelima grčkih i rimskih zemljopisaca, povjesničara i pisaca.¹⁹

U Moreplovu, opisu plovidbe uz obalu nastalom sredinom 4. st. prije Krista (Pseudo-Skilak, *Periplus*), u poglavlju u kojem se nabrajaju gradovi uz obalu Liburna, zabilježena su i podvelebitska naselja.²⁰ Analizama i studijama utvrđeno je da se naša naselja spominju pod imenima *Atteinites* (Senj ?), *Aloupsoi* (Sv. Juraj), *Olsoi* (Stinica) i *Pedetai* (Karlobag).

Drugi grčki izvor je *Geographia* Klaudija Ptolomeja iz 2. st. poslije Krista.²¹ Tu se nabrajaju Senija, Lopsika, Ušće rijeke Tedanija, Ortopla, Vegij i Argirunt. Uz imena gradova navode se i njihove koordinate izražene u dužinskim mjerama.

Najznačajniji i najpouzdaniji pisani povijesni izvor za našu obalu u cjelini, pa tako i za podvelebitski kraj, jest djelo *Naturalis historia* Plinija Starijeg. Djelo je dovršeno sedamdesetih godina 1. st. poslije Krista, ali je dokazano da je Plinije Stariji podatke crpio i iz ranijih izvora. Posebno je važno što pri nabranjanju gradova kazuje i njihovo municipalno svojstvo.

¹⁹ Citiramo: "Antika je na našoj obali razdoblje u kojem počinje naša pisana povijest". M. Z a n i n o v i ć, "Stanovništvo velebitskog podgorja u antici", *Senj. zb.*, 10-11, Senj 1984, str. 29.

²⁰ Vidi izvorni tekst i komentar u M. S u i ć, "Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu", *Rad JAZU*, knj. 306, Zagreb 1955, str. 149-165.

²¹ Vidi u M. S u i ć, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, str. 298-299.

C. Plinius Secundus, *Naturalis historia*

III, 21, 140 [...] *Per oram oppida a Nesactio Alvona, Flanona, Tarsatica, Senia, Lopsica, Ortoplinia, Vegium, Argyruntum* [...]

U prijevodu: Duž obale od Nezakcija [nalaze se] gradovi Alvona, Flanona, Tarsatika, Senija, Lopsika, Ortoplinija, Vegij, Argirunt [...]

Naziv *oppida* Plinije Stariji koristi za označavanje gradova čiji su stanovnici stekli rimsko građansko pravo (*oppida civium Romanorum*), odnosno to je potvrda da su Senj, Sv. Juraj, Stinica, Karlobag i Starigrad - Paklenica imali municipalni status, a što je, kako ćemo vidjeti, dokazano i epigrafskom građom.

Naša se naselja navode i u antičkim itinerarima (*Itinerarium Antonini*, tzv. Tabula Peutingeriana) i kasnijim izvorima, kao npr. u *Kozmografiji* Anonima iz Ravene (8. st.) gdje se u iskrivljenom obliku navode (sada *civitates*) *Argerunto* (Starigrad - Paklenica), *Bigi* (Karlobag), *Ospela* (Stinica), *Puplisca* (Sv. Juraj) i *Senia* (Senj).²²

Nakon što smo iznijeli podatke koje nam o važnijim podvelebitskim naseljima pružaju pisani izvori, iznijet ćemo naše spoznaje o njima i to na temelju arheoloških nalaza koji, premda nedostatni za cjelovitije upoznavanje pojedinih naselja i utvrđivanje svekolikog života u njima, potvrđuju navode pisanih izvora i potiču nas na daljnje istraživanje. Isto tako, iznijet ćemo i neke probleme i dvojbe u svezi s njima, ali bez namjere prejudiciranja konačnog rješenja. Idući od sjeverozapada prema jugoistoku to su: *Senia* (Senj), *Lopsica* (Sv. Juraj), *Ortopla* (Stinica), *Vegium* (Karlobag) i *Argyruntum* (Starigrad - Paklenica).²³

Senia (Senj)

Smješteno u blizini obale mora podno najnižeg velebitskog prijevoja Vratnik, preko kojega je od prapovijesih vremena vodio najkraći prirodni put od obale u unutrašnjost kontinenta, razvija se na brdu Kuk željeznodobno naselje -

²² Izvorni tekst vidi u M. S u i ć, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, str. 297.

²³ Antička naselja podno Velebita u više navrata cjelovito je obradio prof. dr. Marin Zaninović. Ovdje navodimo: M. Z a n i n o v i ć, "Antička naselja ispod Velebita" (dalje: "Antička naselja..."), *Senj, zb.*, 8, Senj 1980, str. 187-196; I s t i, "Stanovništvo velebitskog podgorja u antici" (dalje: "Stanovništvo..."), *Senj, zb.*, 10-11, Senj 1984, str. 29-40; I s t i, "Naselje i teritorij u antici Hrvatskog primorja", *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 13, *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*, Zagreb 1989, str. 9-16; I s t i, "Izvornost arheološkog nasljeđa naše obale", *Pomorski zbornik*, knj. 28, 1990, Rijeka 1990, str. 529-552. Za potankosti u svezi s pojedinim naseljem, nalazom ili problemom potrebno je konzultirati navedenu literaturu u bilješkama.

prapovijesna Senija.²⁴ Zahvaljujući izuzetno povoljnom zamljopisnom položaju, pogodnom sidrištu u zaljevu koji je dublje ulazio u kopno i bio zaštićeniji od svih vjetrova nego današnja luka, uz stalni tok pitke vode, bogatstvo šuma i druge prednosti senjske okolice, razvija se na ovom mjestu rimska Senija koja je, bez sumnje, bila glavna luka, trgovište i središte romanizacije ovoga dijela Jadrana i bliže unutrašnjosti kroz sve vrijeme svoga postojanja.

Razvijajući se, najprije u podgrađu gradine Kuk, i postupno se šireći prema moru Senija postaje pravno i upravno rimski grad u vrijeme cara Augusta, i to u rangu municipija, što je posvjedočeno nalazom natpisa (*Corpus inscriptionum Latinarum*, dalje *CIL* III 3017) na kojemu se spominje gradsko vijeće (*ordo decurionum*).²⁵ Na istom se natpisu spominje da je *Lucius Valerius Agathopus* bio član udruge ili kolegija augustala, što je pak prema nekim mišljenjima jedan od dokaza da je Senija bila kolonija.²⁶

Stanovništvo Senije u prvo vrijeme uz domaće stanovnike čine doseljeni Italici, a zatim i Orijentalci. Takva struktura stanovništva ogleda se i u pronađenim natpisima na kojima se rijetko susreću domaća (romanizirana) imena, kao npr. *Quarta Livia* na nadgrobnom natpisu uklesanom na spomenik tipa tzv. liburnski cipus datiran u prvu polovicu 1. st. poslije Krista²⁷ ili *Lucius Calpurnius Maximus* i *Muttienna Maxima* na nadgrobnom spomeniku datiranom u 1. st. poslije Krista.²⁸ Italskoga su podrijetla npr. *Gessia Maxima* (*CIL* III 10056), *L. Gavius Optatus* i *Gavia Maxima*.²⁹ Grčkoga su podrijetla *Lucius Valerius Agathopus* (*CIL* III 3017) i Marko Klaudije Marcijan na natpisu pisanim grčkim

²⁴ A. G l a v i č i ć, "Arheološki nalazi... I", *Senj. zb.*, 2, Senj 1966, str. 391-392, sl. 87-89.

²⁵ *L(ucio) Valerio Agathopo aug(ustali) huic ordo Seniensium ornament(a) decur(ionalia) primo decrevit Valeria Montana coniug(i) opt(imo) l(ocus) d(atatus) d(ecreto) d(ecurionum)*, *CIL* III 3017.

²⁶ Mišljenje da je Senija bila kolonija temelji se na podatku kod Tacita (*Annales*, IV, 45) da je senator *Manlius Patruus* (godine 70. poslije Krista) bio u progonstvu u *colonia Seniensis*. O ovom problemu usporedi mišljenja u radovima: L. M a r g e t i ć, "Noviji pogledi na stariju povijest Vinodola, Krka i Senja", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta "V. Bakarić" u Rijeci*, 9, Rijeka 1988, str. 2; M. Z a n i n o v i ć, "Stanovništvo...", *Senj. zb.*, 10-11, Senj 1984, str. 32, bilješka 9; Ž. B a r t u l o v i ć, "Neka pitanja iz povijesti Senja", *Dometi*, 22, br. 12, Rijeka 1989, str. 840.

²⁷ M. Z a n i n o v i ć, "Dva antička natpisa iz Senja", *Diadora*, 9, Zadar 1980, str. 317-321, sl. 1.

²⁸ J. K l e m e n c, "Senj u prehistorijsko i rimsko doba", *Hrvatski kulturni spomenici*, I, *Senj*, Zagreb 1940, str. 3, sl. 2-4.

²⁹ J. K l e m e n c, nav. dj., str. 5.

pismom (*CIL* III 15094).³⁰ Drugi natpis pisan grčkim pismom spominje Aurelija Dionizija, Židova iz Tiberijade u Palestini, koji je u pedesetoj godini svog života umro u Senju oko polovice 2. st. poslije Krista (*CIL* III 10055).³¹

Od javnih građevina, na temelju natpisa i arheoloških nalaza, potvrđeni su kurija (gradska vijećnica),³² kupalište koje obnavlja Lucije Domicije Galikan Papinijan, namjesnik pokrajine Dalmacije od 239. do 241. poslije Krista (*CIL* III 10054)³³ i posebno hramovi i svetišta *Magnae Matris*,³⁴ božice Dijane,³⁵ bogova Serapisa³⁶ i Libera.³⁷ Ovdje treba spomenuti da je u selu Vratnik bilo svetište boga Mitre. U štovanju ovih božanstava dobro se očituje i struktura stanovništva, jer su uz obvezatna rimska božanstva osobito popularna božanstva orijentalnog podrijetla.

Važnost antičke Senije kao trgovačkog grada ogleda se i u postojanju carinskog ureda za Ilirik (*publicum portorium Illyrici*), a dokumentirano je s dva natpisa uklesana na žtvenicima posvećenim Nepobjedivom Suncu - perzijskom božanstvu sunca, vatre i plodnosti - bogu Mitri. Žrtvenike podižu robovi koji su obavljali nižu činovničku službu pri naplati dažbina (*portorium*) na robu. Pronađeni su slučajno u selu Vratnik,³⁸ 15 km istočno od Senja, na važnoj prometnici koja je iz Senja vodila preko prijevoja Vratnik i kod Žute Lokve se

³⁰ J. Brunšmid, "Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, II" (dalje: "Arheološke bilješke..."), *VHAD*, n. s., sv. 3, Zagreb 1898, str. 173, sl. 77.

³¹ J. Brunšmid, "Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu" (dalje: "Kameni spomenici..."), *VHAD*, n. s., sv. 9, Zagreb 1907, str. 202, br. 338.

³² A. Glavičić, "Arheološki nalazi ... V", *Senj. zb.*, 9, Senj 1981-82, str. 63-65.

³³ J. Brunšmid, "Arheološke bilješke ...", *VHAD*, n. s., sv. 3, str. 174, br. 293.

³⁴ I. Degmedžić, "Arheološka istraživanja u Senju", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 53, Split 1952, str. 251-262; A. Glavičić, "Arheološki nalazi ... II", *Senj. zb.*, 3, Senj 1967-68, str. 22-24.

³⁵ A. Glavičić, "Arheološki nalazi ... II", *Senj. zb.*, 3, Senj 1967-68, str. 29-30.

³⁶ J. Brunšmid, "Arheološke bilješke ...", *VHAD*, n. s., sv. 3, Zagreb 1898, str. 173; A. Glavičić, "Arheološki nalazi ... V", *Senj. zb.*, 9, Senj 1981-82, str. 66-68.

³⁷ J. Klemenec, nav. dj. u bilješci 28, str. 5; A. Glavičić, "Izveštaj arheološkog iskapanja na Šteli u Senju 1972. godine", *Senj. zb.*, 5, Senj 1973, str. 462-463.

³⁸ Vidi: J. Brunšmid, "Kameni spomenici ...", *VHAD*, n. s., sv. 9, Zagreb 1907, str. 135-136, br. 237; J. Klemenec, nav. dj. u bilješci 28, str. 5; M. Zanić, "Stanovništvo ...", *Senj. zb.*, 10-11, Senj 1984, str. 35.

razdvajala na dvije trase: prema Brinju (*Monetium*), Josipdolu (*Metulum*) i Sisku (*Siscia*) te prema Brlogu (*Avendo*), Prozoru (*Arupium*), Medku (*Ausancalio* ?).³⁹ Postojanje takvog ureda antičku Seniju stavlja u isti rang s Akvilejom, Tergestom ili Polom onoga vremena, odnosno u 2-3. st. poslije Krista. Važnost grada i luke istaknuta je i na karti rimskih cesta, tzv. Tabula Peutingeriana, gdje je Senija prikazana s dvije kućice, što je bila oznaka važnijih naselja.⁴⁰

Uz putove koji su vodili iz grada, na više mjesta otkrivene su nekropole i pojedinačni grobovi.⁴¹

Dijeleći sudbinu drugih gradova na našoj obali u vrijeme sve veće opasnosti od prodora barbarskih naroda i ratova s njima, zbog čega opada trgovina, dolazi do smanjenja gospodarske moći stanovnika i stagnacije antičke Senije. Blagostanje u kojemu žive stanovnici Senja od 1. do 4. st. poslije Krista nestaje, dolaze nemirna vremena koja donose velike promjene. Grad nastavlja život u kasnoj antici, a kakva mu je sudbina u vrijeme velike seobe naroda, nije jasno. Postoje indicije da je grad spaljen, i ništa više.

Sve rečeno obvezuje nas na najveću moguću pažnju i nužnost istraživanja kako bismo dobili cjelovitiju sliku života grada, njegovu prostiranju, ubikaciji važnijih građevina, pravnom, vjerskom i drugom ustrojstvu antičke Senije.

Lopsica (Sv. Juraj)

Isto kao i u Senju, samo u manjem obliku, zbog dobre luke i komunikacije prema unutrašnjosti preko velebitskog prijevoja Oltari, i dalje prema važnijim japodskim naseljima u Lici, razvija se *Lopsica*, upravno, vjersko i gospodarsko središte Lopsa, čiji se teritorij pružao duboko u unutrašnjost do Krasnog polja na Velebitu. Kao važno trgovačko središte spominje je pod imenom *Aloupsoi* već u 4. st. prije Krista Pseudo-Skilakov Moreplov. Stalni izvor pitke vode, zaštićena

³⁹ O položaju sela Vratnik i željeznodobnom naselju vidi: A. G l a v i č i ć, "Arheološki nalazi ... III", *Senj. zb.*, 4, Senj 1970, str. 45-47, sl. 20.

⁴⁰ J. K l e m e n c, nav. dj. u bilješci 28, str. 9-10.

⁴¹ Za nekropole i nalaze vidi: J. K l e m e n c, nav. dj. u bilješci 28, str. 2-3; A. G l a v i č i ć, "Arheološki nalazi ... I", *Senj. zb.*, 2, Senj 1966, str. 399-406; I s t i, "Arheološki nalazi ... IV", *Senj. zb.*, 8, Senj 1980, str. 177-186; I s t i, "Arheološki nalazi ... VI", *Senj. zb.*, 10-11, Senj 1984, str. 23-28; I s t i, "Izvještaj o arheološkom nalazu ranorimskih grobova u vrtu DIP-a - Olivieri u Senju godine 1975.", *Senj. zb.*, 6, Senj 1975, str. 211-218; I. F a d i ć, "Kasnouantička nekropola u Senju", *Senj. zb.*, 15, Senj 1988, str. 57-64.

luka otočićem Liscem,⁴² koji je nekada bio povezan s kopnom plitkom prevlakom (danas oko 1,5 m ispod razine mora), uz opisani zemljopisni položaj, razlozi su da *Lopsica* (*Puplisca*, *Publiska*) nađe svoje mjesto i u drugim pisanim izvorima (Plinije, Ptolomej, Anonim iz Ravene) kao važno trgovište, sidrište i antičko naselje na obali Jadranskog mora.

Željeznodobno naselje razvijalo se na sjeverozapadnim obroncima brežuljka Gradina, ispod kojih se razvija podgrađe i antička Lopsika. Zbog svoje prometne važnosti (povezivanje japodske unutrašnjosti s otocima Rabom i Krkom te s ostalim lukama) stanovnici Lopsike dobivaju rimsko građansko pravo u formi tzv. *ius Italicum* početkom 1. st. poslije Krista u doba cara Augusta ili Tiberija. Municipalni rang potvrđen je natpisom pronađenim godine 1976.⁴³ Tit Julije Laura, koji se spominje na natpisu, bio je *duumvir quinquennalis* i *aedilis*. Natpis se datira u prvu polovicu 1. st. poslije Krista.

Do danas nam je uz spomenuti poznat samo još jedan natpis, nađen godine 1898. (*CIL* III 3015).⁴⁴ Za ženska imena na ovom natpisu, te imena na prethodno spomenutom natpisu, pretpostavlja se da su romanizirana imena osoba domaćeg podrijetla u drugom i trećem naraštaju. Premda imamo samo dva natpisa, na osnovi kojih ne možemo izreći točan zaključak, možemo pretpostaviti da u Lopsiki nije bilo, barem ne u većem broju, Italaca i Orijentalaca, te da je gradom upravljao domaći povlašteni i romanizirani sloj čija se vlast zasnivala na dobro razgranatoj trgovini, osobito tijekom 2. i 3. st. poslije Krista.

Gospodarska kriza u kojoj zapada Carstvo stalnim nemirima i borbama na granicama pogađa i Lopsiku, o kojoj u vremenu kasne antike i ranoga srednjeg vijeka, kada je zabilježena u iskvarenom obliku kao *Pupliska* i *Publiska*, ne znamo ništa.

Vrijedni nalazi iz kasnog brončanog i željeznog doba te antički nalazi i vijesti o Sv. Jurju u starim izvorima trebali bi potaknuti veću pažnju u istraživanju ovoga značajnog arheološkog lokaliteta.

⁴² U imenu otočića Lisac u Sv. Jurju sačuvan je vulgariziranim romansko-ilirskim izgovorom iskrivljeni naziv *Pupliska* (*Publiska*). Dolaskom Hrvata dolazi do njegova skraćivanja i prilagođavanja hrvatskom izgovoru pa je tako nastalo ime muškog roda za otočić Lisac. Budući da se brežuljak na kojem su otkriveni tragovi željeznodobnog naselja u Krasnom polju naziva istim imenom (gradina Lisac), drži se da je i prostor Krasnog polja ulazio u teritorij Lopsike.

⁴³ M. Z a n i n o v i ć, "Antički natpis iz Jurjeva", *Senj. zb.*, 6, Senj 1975, str. 159-166.

⁴⁴ J. B r u n š m i d, "Arheološke bilješke...", *VIIAD*, n. s., sv. 3, Zagreb 1898, str. 171-172. *Iuliae Sex(t)i Paullae f(iliae) Appuleiae C. fil(iae) Marcellae nep(t)i Iulia C. f(ilia) Tertia Toruca v(iva) f(ecit)*, *CIL* III 3015.

Ortopla (Stinica)

Sljedeća u nizu važnijih rimskih naselja Podgorja jest Ortopla, današnja Stinica kod Jablanca, spomenuta već u 4. st. prije Krista kao *Ortopeletai*. Željeznodobno naselje razvija se na poluotočiću Punt i na brdu Panas, a razvoj Ortopele, kao i drugih podvelebitskih *civitates*, uvjetuje zemljopisni položaj uz more podno velebitskog prijevoja Jablanački Alan kojim je išao put u japodsku unutrašnjost. Isto tako je i blizina otoka Raba i municipija *Arba* (grad Rab) pogodovala razvoju antičke Ortopele.

Iz Stinice nemamo niti jedan antički natpis, pa o strukturi stanovništva ne možemo govoriti. Plinijev navod da je Ortopla *oppidum* još ne možemo dokazati arheološkim nalazom, a municipalni status dobiva u vrijeme cara Augusta ili Tiberija. Nedavnom izgradnjom turističkog naselja Mršići vjerojatno je uništen veći dio antičkog naselja.⁴⁵

Pred stotinjak godina u Stinici je otkrivena nekropola (ili više nekropola) s tridesetak antičkih grobova u kamenim žarama s priložima iz stakla, bronce i zlata,⁴⁶ a koji se prema tada pronađenom novcu Augusta, Galbe i Vespazijana datiraju u 1. st. poslije Krista.

Ortoplini, stanovnici antičke Stinice, graničili su s Bekosima i Parentinima. Uređujući s njima međusobno razgraničenje zemljišta, pašnjaka i pravo pristupa izvoru vode, ostavili su nam zanimljivo svjedočanstvo o prastarim tradicijama, putovima i pravima ispaše stoke u kraju u kojem je upravo stočarstvo bilo temelj gospodarstva i opstanka ljudi kroz vjekove.

Natpis kojim prema dogovoru Parentini (Kosinjani ?) dopuštaju pristup Ortoplinima uklesan je u stijenu nedaleko od izvora Begovača (*CIL* III 15053).⁴⁷ Drugi mađaški, tzv. terminacijski, natpis uklesan je na kamenu koji je stajao *in situ* u suhozidu između Stinice i brda Klačnica iznad Jablanca.⁴⁸ Nalaz *in situ* dokaz je da je suhozid, koji se gotovo ravno pruža više kilometara prema Velebitu,

⁴⁵ Nadzor i istraživanje vršio je Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Rijeka, ali se o istraženom do danas nije nikoga izvijestilo.

⁴⁶ S. L j u b i ć, "Crtice iz moga putovanja po južnoj strani gornje Krajine ili gospićko-otočke pukovnije" (dalje: "Crtice..."), *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva* (dalje: *Viestnik HAD*), god. 11, Zagreb 1889, str. 104.

⁴⁷ Stijena se nalazi 27 m od šumske ceste koja vodi u predio Kosinjske Begovuče i Bakovca. U narodu je poznat pod imenom "Pisani kamen" i danas, zbog guste šikare oko stijene, nije uočljiv s ceste. J. J. W i l k e s, "Boundary stones in Romani Dalmatia. I. The Inscriptions" (dalje: "Boundary stones..."), *Arheološki vestnik* (dalje: *AV*), 25, 1974, Ljubljana 1976, str. 258-259, T. I, sl. 2; B. I l u k o v a c, "Pisani kamen", *Živa antika*, god. 28, sv. 1-2, Skopje 1978, str. 373-376.

⁴⁸ M. Z a n i n o v i ć, "Antička naselja...", *Senj. zb.*, 8, Senj 1980, str. 193, sl. 71.

stvarna granica između Ortoplina i Bekosa i koja je određena i potvrđena odlukom carskog namjesnika Ilirika (Dalmacije) Publija Kornelija Dollabele u vrijeme njegova službovanja između 14. i 20. god. poslije Krista.⁴⁹ Danas se ovaj kameni međaš nalazi u lapidariju Gradskog muzeja Senj.

Problem razgraničenja između pojedinih plemenskih zajednica prije i u vrijeme Rima veoma je zanimljiv te mu u konkretnom slučaju treba posvetiti i veću pozornost. Nužnost arheološkog istraživanja Stinice i okolice (Jablanac) leži i u činjenici da su s ovog prostora poznati i predmeti ranoga srednjeg vijeka.⁵⁰ Stinica se u izvorima 11. i 12. st. naziva "*castrum Murula*".

Vegium (Karlobag)

Središte plemenske zajednice Bekosa, o kojima nas izvješćuje opisani kameni međaš kod Stinice, bio je antički Vegij (*Vegium*), koji se poistovjećuje s današnjim Karlobagom. Položaj uz more omogućio je tom antičkom naselju razvoj trgovine, koju su s jedne strane poticale dobre prometne veze kroz Oštarijska vrata s prostorom Ličkog polja i japodske unutrašnjosti a s druge strane neznatno udaljen otok Pag na kojemu su (osobito oko zaljeva Časke - *Cissa* i Novalje) svoja imanja imale ugledne obitelji iz antičkog Zadra, Nina i Raba.

Plinije ubraja *Vegium* u *oppida*,⁵¹ a status municipija, koji dobiva u vrijeme cara Augusta, potvrđen je natpisom (*CIL* III 10027) sačuvanim na ulomcima brončane žare.⁵² Natpis se datira u prvu polovicu 1. st. prije Krista. On nam je za sada jedini sačuvani natpis s imenima stanovnika grada pa i ovdje možemo samo pretpostaviti da su većinu stanovništva činili domaći romanizirani stanovnici, koji su obnašali i dužnosti gradske uprave.

Nestručnim iskopavanjem u prošlom stoljeću u selu Vidovcu, 3 km istočno od Karlobaga, otkriveni su ulomci mramornih i vapnenačkih ploča i spomenika s po nekoliko uklesanih slova, koji svjedoče o važnosti grada ali ne otkrivaju ništa konkretno.⁵³ Brojni ulomci opeka sa žigovima raznih radionica, glineno posuđe i

⁴⁹ D. R e n d i ć - M i o č e v i ć, "Novi Dolabelin 'terminacijski' natpis iz okolice Jablanca", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* (dalje: *VAMZ*), 3. serija, sv. 3, Zagreb 1968, str. 63-73, T. I-III; J. J. W i l k e s, "Boundary stones...", *AV*, 25, 1974, Ljubljana 1976, str. 258, T. I, sl. 1.

⁵⁰ K. S i m o n i, "Neobjavljeni okovi i jezičci nakitnog stila Blatnica iz Arheološkog muzeja u Zagrebu", *VAMZ*, 3. serija, sv. 19, Zagreb 1986, str. 217-218.

⁵¹ U drugim pisanim izvorima antički Karlobag se naziva još *Vegia* i *Bigi*.

⁵² S. L j u b i ć, "Crnice...", *Viestnik HAD*, godina 11, Zagreb 1889, str. 105-106.

⁵³ J. B r u n š m i d, "Arheološke bilješke...", *VHAD*, n. s., sv. 3, Zagreb 1898, str. 150-171.

svjetiljke s reljefnim prikazima dokazuju živu trgovačku djelatnost. Pronađeni su i dijelovi kamene plastike, staklenci i brončani predmeti, kamene žare i rimski republikanski novci.

Osobito su zanimljivi ostaci istraživane građevine s mozaičnim podom. U jednoj od tri prostorije, koliko ih je imala istražena građevina, pronađeno je više ulomaka - dijelova neke veće figure isklesane iz mramora.⁵⁴ Budući da ulomci pripadaju monumentalnoj figuri, pretpostavljeno je da bi na ovom mjestu mogao biti hram posvećen bogu Jupiteru i da je sagrađen (prema nalazu novca) početkom 1. st. poslije Krista.

Relativna brojnost arheoloških nalaza govori o veoma velikoj važnosti ovoga podvelebitskog naselja ali istodobno i vrlo malo ili ništa ne otkriva. Glede toga, stručna arheološka istraživanja su nužnost bez koje se ne mogu dobiti materijalni dokazi i opravdati sve izrečene, i vjerojatne, pretpostavke.

Argyruntum (Starigrad - Paklenica)

Pod obroncima južnog Velebita, na mjestu gdje je podgorska zaravan najšira (oko 3 km) razvijao se na mjestu današnjeg naselja Starigrad - Paklenica antički grad *Argyruntum*. Razvijajući se uz obalu mora postaje središte plemenske zajednice koju čine okolna gradinska naselja i u vrijeme cara Tiberija *municipium*. U odnosu na opisana podvelebitska naselja Argirunt nema osobito povoljan zemljopisni i prometni položaj. Put koji se još od prapovijesnih vremena iz Like preko pogodnog prijevoja Mali Halan, a zatim i rimska cesta, spuštao prema Obrovcu (*Clambetae* ?) i dalje prema sjevernoj Dalmaciji, zaobilazio je *Argyruntum*. Međutim, nalazi grčkog, numidskog i rimskog republikanskog novca pokazuju da je i Argirunt važno trgovište. Na okolnim terenima postoje relativno povoljni uvjeti za poljoprivredu i stočarstvo. Ali prosperitet grada temeljio se možda najviše na proizvodnji i trgovini solju koja se distribuirala preko kraških polja Veliko i Malo Rujno i Veliko i Malo Libinje. Otkrivena željeznodobna naselja na ovim poljima visoko u Velebitu, *per analogiam* na druga podvelebitska naselja, ulazila su u teritorij Argirunta. Funkcionirala su kao sezonska naselja na kojima se, prema nalazima keramike, boravilo i u rimsko doba.

Argirunt se razvija na poluotoku, ograđen je zidovima u dužini od 220x150 m s površinom od 3,5 ha.⁵⁵ Vjerojatno 34-35. godine poslije Krista grade se zidovi i kule, što doznajemo iz natpisa: [Ti. Caesar Divi Aug. f. Au]g[ustus imp.] pon[t.

⁵⁴ J. B r u n š m i d, "Arheološke bilješke...", *VHAD*, n. s., sv. 3, Zagreb 1898, str. 151-155, sl. 30-31.

⁵⁵ Topografsku situaciju vidi u M. S u i ć, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, str. 131, sl. 68.

m]ax. [trib. pot.] XX[XVI] m[urum et] tu[rres dedit L. Volusi]o S[aturnino leg. pro pr.]. Gradski vijećnik Gaj Julije Sula posvećuje jedan natpis Liviji Juliji Augusti, majci cara Tiberija (CIL III 9972) povodom svog izbora u gradsko vijeće. Drži se da je natpis nastao prije smrti carice 29. godine poslije Krista kao i da je Gaj Julije Sula dobio građansko pravo i da je domaćeg podrijetla. Prema sačuvanim natpisima u gradu su tijekom 1. i 2. st. poslije Krista živjele i obitelji italskog podrijetla.

Uz cestu koja je iz Argirunta vodila u pravcu jugoistoka istražen je u dužini od oko 0,5 km velika nekropola. Prema bogatim nalazima datira se u razdoblje od 1. do 4. st. poslije Krista i svjedoči o blagostanju stanovnika Argirunta u to doba.

Novčići iz vremena cara Dioklecijana najkasniji su nalazi iz Argirunta, kada započinje njegovo slabljenje. Pretpostavka je da je razlog propasti grada močvarno tlo uzrokovano podizanjem razine mora. O kasnijem životu grada ništa nam nije poznato. Što je stvarni razlog propasti Argirunta, kakva mu je gradska fizionomija, unutarnja struktura i ostalo u svezi sa životom u ovom antičkom gradu, moralo bi se istražiti.

Vidjeli smo što na današnjem stupnju istraženosti možemo reći o urbaniziranim naseljima rimskog doba podno Velebita. O životu u njima i njihovu značenju imamo više ili manje pouzdane podatke. Za ostala naselja, koja se nisu razvila u veća trgovačka središta i gradska naselja a morala su imati određenu lokalnu važnost, možemo reći samo općenite pretpostavke. U pogodnim i zaklonjenim uvalama u Lukovu Senjskom, Donjoj Kladi, Donjem Starigradu, Donjoj Prizni, Jablancu, Cesarici, Lukovu Šugarju ili Šibuljinama bila su zgodna zakloništa za brodove. Nalazi na gradinskim naseljima dokazuju da se na njima nastavlja život u antici ali na nekima i tijekom kasne antike do duboko u srednji vijek. Neka su naselja na gradinama spomenutih mjesta i relativno velika ili je opažena veća koncentracija oko njih. Možda su i ona bila neke manje *civitates* koje se zbog blizine jačeg naselja ili iz nekog drugog razloga ne razvijaju u rimsko doba u urbana naselja i ulaze u teritorij gospodarski jačeg naselja. Odgovore na pitanje kontinuiteta i ostalog u svezi s načinom života barem na nekim od spomenutih manjih naselja, trebala bi dati sustavna arheološka istraživanja, iako će to biti teško zbog proteklog vremena, kamenitosti kraja i djelovanja atmosferilija.

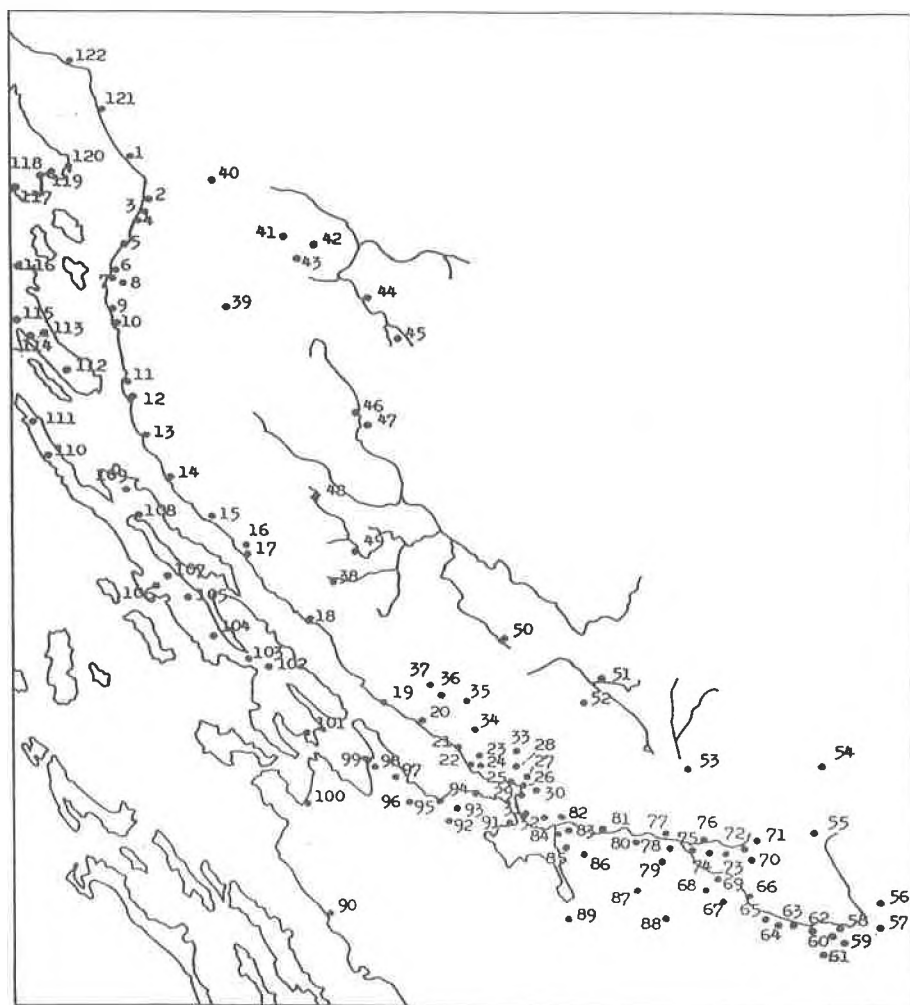
* * *

Podvelebitski prostor, čije smo naseljenje arheološki obradili za razdoblje željeznog doba i antike, čini se kao oštro odijeljena cjelina planinskim masivom Velebita i Kvarnerskim otocima čiji neprilagodljivi krajolik nikada nije svojim stanovnicima darovao obilje. Arheološki nalazi i na njima utemeljene spoznaje

uvjerali su nas u suprotno. Podvelebitski prostor sastavni je dio jadranskog kulturnog i etničkog prostora na kojemu su se od davnina smjenjivale kulture i vršile migracije ljudi. A ona spomenuta zatvorenost, bila mu je u stvari prednost. Luke i naselja podno Velebita za Kvarnerske otoke bila su isto ono što i velebitski prijevoji za unutrašnjost kontinenta - ishodišta prometnih i trgovačkih putova, mjesta trgovine, miješanja stanovništva i različitih kultura.

U željezno doba u podvelebitskom prostoru, kao i na drugom području liburnske kulturne grupe, osnivaju se gradinska naselja na pogodnim brežuljcima. Osobito se dobro razvijaju gradinska naselja podno velebitskih prijevoja kojima, uz dobru luku, takav položaj omogućava da postanu središta plemenskih zajednica.

Njihova važnost dobro je znana i rimskim trgovcima, koji sredinom 1. st. prije Krista u njima uređuju svoje emporije. Razvoj trgovine pogoduje i domaćem vladajućem sloju koji, prihvaćajući nove društvene i gospodarske promjene, postaju nositelji a njihova naselja žarišta romanizacije. U blizini starih razvijaju se nova antička naselja koja su početkom 1. st. poslije Krista urbanizirani gradovi. Tada dobivaju status municipija. To nam posvjedočuju antički izvori i još više arheološki nalazi koji, premda ponekad nedostatni za cjelovitije tumačenje, pružaju sliku života u antičkom gradu podno Velebita. Dolaze i novi stanovnici iz udaljenih krajeva Carstva, a gradovi doživljavaju svoj novi razvoj i puni cvat. Tijekom kasne antike i ranoga srednjeg vijeka započinje njihovo slabljenje i propast. Zbivaju se nove društvene i etničke promjene, koje se u podvelebitskim gradovima ne mogu dobro pratiti. U ranom srednjem vijeku u njima se nastanjuju Hrvati koji, baštineći stare tekovine, na ruševinama antike grade svoja nova naselja. Ali nova naselja, osim grada Senja, više nikada kroz povijest neće imati one povijesne i kulturne važnosti koje su imali u antici.

Karta I. Željeznodobna nalazišta na prostoru Velebita, susjednim prostorima Like i sjeverne Dalmacije i na Kvarnerskim otocima (broj 1-122).
 Map I. Iron age of the finds on Velebit, nearby areas in Lika, Northern Dalmatia and the Kvarner Islands (number 1-122).

Prilog I.

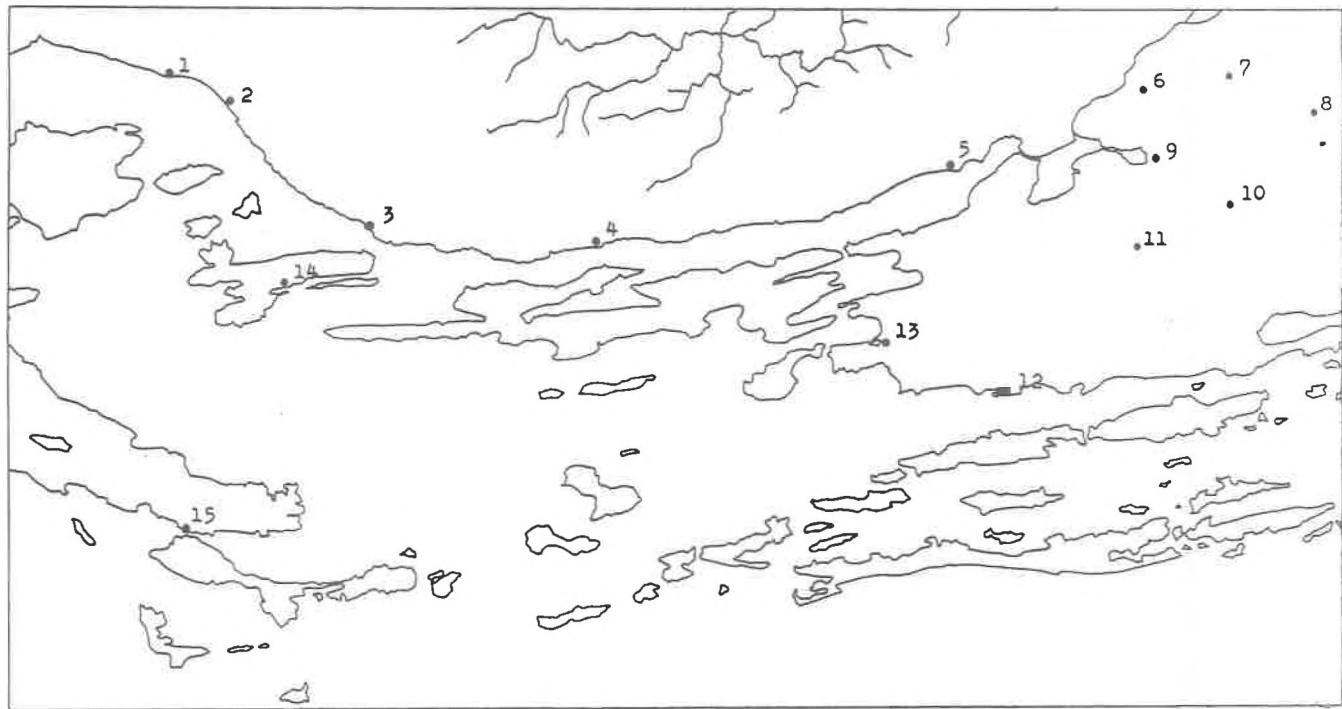
Željeznodobna nalazišta na prostoru Velebita, susjednim prostorima Like i sjeverne Dalmacije i na Kvarnerskim otocima (broj 1-122):

Appendix I.

Iron age of the finds on Velebit, nearby areas in Lika, Northern Dalmatia and the Kvarner Islands (number 1-122):

1. Kuk, Senj (<i>Senia</i>)	26. Modrička gradina, Seline
2. Kalić	27. Velika gradina, Seline
3. Gradina i otočić Lisac,
Sv. Juraj (<i>Lopsica</i>)	28. Gradina, Seline
4. Jablanova, Rača	29. Modriča pećina
5. Čelinka, Žrnovnica	30. Gradina, Seline
6. Klisa, Lukovo	31. Dračevac, Jasenice
7. Glavičica, Lukovo	32. Gradac, Jasenice
8. Gredina, Ažić Lokva	33. Gradina Kneževići, Malo
Libinje
9. Golubić - grad, Starigrad
Senjski	34. Vaganačka pećina
10. Gradina, Donja Klada	35. Gradina, Veliko Rujno
11. Punta, Stinica (<i>Ortopla</i>)	36. Gradina, Malo Rujno
12. Klačnica, Jablanac (<i>Ablana</i>)	37. Gradinica, Malo Rujno
13. Vranjak	38. Brušani
14. Gradina, Donja Prizna	39. Lisac, Krasno polje
15. Cesarica	40. Mali Goljak, Vratnik
16. Sv. Vid, Karlobag (<i>Vegium</i>)	41. Velika punta, Hrvatsko
polje
17. Gradina, Karlobag	42. Crkvina, Kompolje
18. Kresasta punta, Lukovo
Šugarje	43. Stražište, Bjeljevine
19. Gradina, Lisarica	44. Veliki i Mali Vital, Prozor
20. Velika i Mala gradina "Sv.
Trojica", Šibuljine	45. Pećina i Gradina, Ličko Lešće
21. Gradina, Koići - Milovac	46. Gornji Kosinj (<i>Testeum?</i>)
22. Starigrad - Paklenica
(<i>Argyruntum</i>)	47. Golubinjača kod Mlakve
23. Visoka gradina, Starigrad -
Paklenica	48. Bužim
24. Marasovića gradina,
Starigrad - Paklenica	49. Trnovac
25. Paklarić, Seline	50. Metkova Glavica, Medak
	51. Piplica, Lovinac
	52. Sv. Rok
	53. Cerovačka donja pećina
	54. Velika Popina, Gračac
	55. Zvonigrad

56. Oton
 57. Pađene (*Pansinum* ?)
 58. Keglevića gradina,
 Mokropolje
 59. Đurina gomila, Mokropolje
 60. Kučište, Mokropolje
 61. Babića glavica, Mokropolje
 62. Ostrig, Mokropolje
 63. Gradina, Žeželj
 64. Gradina, Ervenik
 65. Obruč, Ervenik
 66. Gradina, Žegar, zas. Prende
 67. Gradinica, Žegar
 68. Velika gradina, Žegar
 69. Zelića gradina, Žegar
 70. Babin grad, Krupa
 71. Gostuša, Krupa
 72. Smokovac, Krupa
 73. Trebačnik, Žegar
 74. Čosića gradina, Žegar
 75. Nosak, Žegar
 76. Gradina Veselinovića,
 Golubić
 77. Gradina, Muškovci
 78. Gradina Berber, Bilišane
 79. Mala gradina, Bilišane
 80. Stari Obrovec, Bilišane
 81. Gradina, Obrovac
 82. Šibenik, Jasenice
 83. Pržunac, Kruševo
 84. Bojnik, Kruševo
 85. Velika gradina, Kruševo
 86. Cvijina gradina, Kruševo
 (*Clambetae*)
 87. Zelengrad
 88. Gradina, Medviđa (*Hadra*)
 89. Gradina Miodrag, Karin
 (*Corinium*)
 90. Zadar (*Iader*)
 91. Prizida, Posedarje
 92. Miolovića gradina, Slivnica
 93. Gradina, Slivnica
 94. Gradina, Vinjerac
 95. Gradina od Bokulje, Slivnica
 96. Beretinova gradina, Radovin
 97. Šibenička glavica, Ražanac
 98. Venac, Rtina
 99. Ljubljana, Ljubač (*Liuba*)
 100. Nin (*Aenona*)
 101. Gradac, Vlašići
 102. Gradac, Gorica
 103. Zaglava, Košljun
 104. Gradac, Pag
 105. Sv. Vid, Kolan
 106. Donji Gradac, Kolan
 107. Gornji Gradac, Kolan
 108. Sv. Juraj, Caska (*Kissa*)
 109. Gradina, Novalja
 110. Gradac, Novalja
 111. Gradina, Lun
 112. Sv. Damjan, Barbat
 113. Kamenjak, Mundanija
 114. Rab (*Arba*)
 115. Gradina, Kampor
 116. Gradina, Lopar
 117. Gradac, Stara Baška
 118. Baška
 119. Sv. Ivan, Baška
 120. Sokol, Baška (*Corintia*)
 121. Gradina, Vlaška draga
 122. Osap, Novi Vinodolski

Karta II. Gradska naselja u najranijem Carstvu na prostoru Hrvatskog primorja i sjeverne Dalmacije (broj 1-15).
 Map II. City settlements in the earliest Empire in the area of Croatian coastal part (Hrvatsko primorje) and northern Dalmatia (number 1-15).

Prilog II.

Gradska naselja u najranijem Carstvu na prostoru Hrvatskog primorja i sjeverne Dalmacije (broj 1-15):

Appendix II.

City settlements in the earliest Empire in the area of Croatian coastal part (Hrvatsko primorje) and northern Dalmatia (number 1-15):

1. <i>Senia</i> (Senj)	8. <i>Alveria</i> (Dobropoljci)
2. <i>Lopsica</i> (Sv. Juraj)	9. <i>Corinium</i> (Gradina Miodrag, Karin)
3. <i>Ortopla</i> (Stinica)	10. <i>Asseria</i> (Podgrađe kod Benkovca)
4. <i>Vegium</i> (Karlobag)	11. <i>Nedinum</i> (Nadin)
5. <i>Argyrunum</i> (Starigrad - Paklenica)	12. <i>Iader</i> (Zadar)
6. <i>Clambetae</i> (Cvijina gradina, Kruševo)	13. <i>Aenona</i> (Nin)
7. <i>Hadra</i> (Medviđa)	14. <i>Arba</i> (Rab)
	15. <i>Apsorus</i> (Osor)

Miroslav Glavičić: SETTLEMENTS IN THE IRON AGE AND CLASSICAL ANTIQUITY AT THE FOOT OF VELEBIT

S u m m a r y

The area at the foot of the Velebit range which is investigated archeologically for the Iron Age and classical antiquity appears as a separate unit, enclosed by the mountains and the Kvarner islands. The archeological findings and conclusions drawn from them show that the region was part of the ethnic and cultural heritage of the Adriatic. The harbours and the mountain saddles were natural roads for trade and migrations of prehistoric peoples and cultures.

In the Iron age, settlements developed on the coast and hilltops in the region under Velebit (34). Some of them became administrative, religious and economic centres (*civitates*) mentioned in the written records from the 4th c. B.C. In the Roman times these *civitates* became focal points of the Romanisation of the coastal areas and the interior beyond the mountain. At the beginning of the 1st c. A.D. they grew into urban and Romanised urban centers (*oppida civium Romanorum*). They acquired municipal status under Augustus and Tiberius, which is confirmed in the epigraphic finds. From NW towards SE these centres were: *Senia* (Senj), *Lopsica* (Sv. Juraj), *Ortopla* (Stinica), *Vegium* (Karlobag) and *Argyrunum* (Starigrad - Paklenica). The archeological finds testify to the prosperity of their inhabitants from the 1st to the 4th c. A.D. Little is known about their destiny during the late antiquity and early Middle Ages, when they declined.

1

2

- T. I. 1. Senj, gradina Kuk (snimak sa zapada).
2. Sv. Juraj, Gradina i otočić Lisac (snimak sa sjevera).
Pl. I. 1. Senj, city ruins Kuk (photo from the west).
2. St. Juraj, Gradina and the island Lisac (photo from the north).

1

2

T. II. 1. Ažić Lokva, Gredina (snimak s juga).

2. Ažić Lokva, Gredina - južni dio suhozidnog bedema.

Pl. II. 1. Ažić Lokva, Gredina (photo from the west).

2. Ažić Lokva, Gredina - southern part of the wall.

1

2

T. III. 1. Starigrad Senjski, Golubić - grad (snimak sa zapada).

2. Donja Prizna, Gradina (snimak sa zapada).

Pl. III. 1. Starigrad Senjski, Golubić - grad (photo from the west).

2. Donja Prizna, Gradina (photo from the west).

1

3

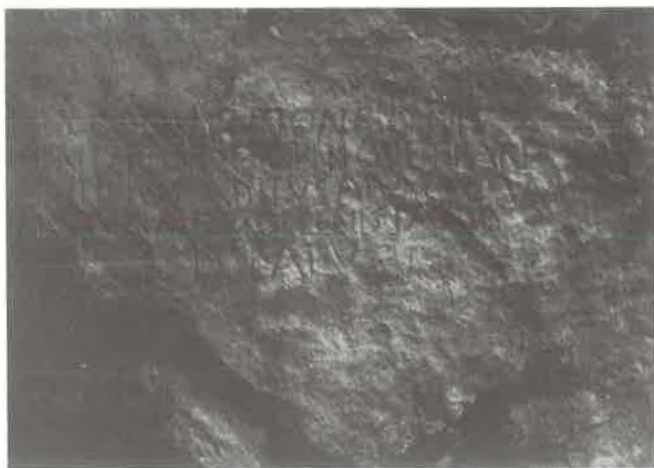
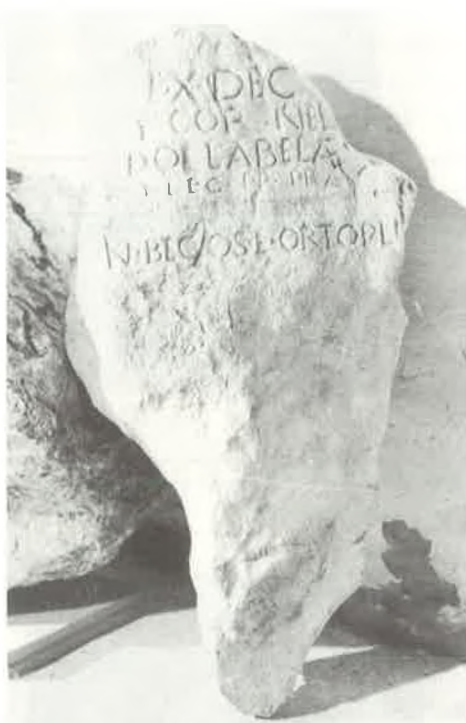
2

- T. IV. 1. Senj (bivša pilana Olivieri), nadgrobnni spomenik L. Kalpurnija Maksima te dva korintska kapitela - nalaz iz godine 1929.
 2. Senj (katedrala Sv. Marije), donja polovica mramornog kipa *Magnae Matris* - nalaz iz godine 1967.
 3. Senj (položaj "Štela"), oštećeni mramorni kip boga Libera i dijelovi pripadajuće kompozicije - nalaz iz godine 1972.
- Pl. IV. 1. *Calpurnius Maxim's tomb monument, two Corinthian capitels found in the area of ex-sawmill Olivieri in Senj in 1929.*
 2. *Lower part of the marble statue Magnae Matris found near the cathedral St. Maria in Senj in 1967.*
 3. *Damaged marble statue of the god Liber and parts of the belonging composition found on the area "Štela" in Senj in 1972.*

2

1

3

- T. V. 1. Jablanac, suhozidna granica između Bekosa i Ortoplina.
 2. Jablanac, kameni međaš iz okolice Jablanca.
 3. "Pisani kamen" - uklesani natpis u stijeni kod izvora Begovača na Velebitu.
- Pl. V. 1. Wall near Jablanac, boundary between Bekosi and Ortoplini.
 2. Stone boundary from the surrounding area of Jablanac.
 3. "Written stone" - chiselled inscription in the rock near the spring Begovača on Velebit